

ALEXANDRU GAFTON

AVATARURI EVOLUTIVE ALE CONCEPTULUI 'A EDUCA' ÎN TEXTELE VECHI ROMÂNEȘTI

„Cuvântul este o taină sfântă,
care nu trebuie administrată decât cu
o extremă delicatețe.”

José Ortega y Gasset

0. În cele ce urmează, vom încerca să observăm și să deslușim – pe baza situației din texte ale secolelor al XVI-lea și al XVII-lea – felul în care câmpul semantic ‘a educa’ se reflectă prin intermediul unor termeni (*a arăta*, *a vădi*, *a oblici*, *a mostra*, *a certa*, *a pedepsi*, *a căzni*, *a învăța*) și modalitățile în care aceștia reușesc a servi complexei solicitări și avatarilor evolutive ale conceptului.

1. Verbul *a arăta* și termenii familiei sale lexicale apar în textele vechi românești având valorile de bază ‘a indica’, ‘a dezvălui’ sau derivate ale acestora. Ast fel, referirea la ‘aducerea la lumină, în văzul și la cunoștința tuturor’ apare în: „Ca să fie milostenia ta într-ascuns și Tatăl tău, cel ce vede într-ascuns, acela va da ție la *arătare*” (BB, *Mt.*, 6, 4) (același termen în NTB); „Alții, iarăși, *arătare* ținea păgânește, iară într-ascuns era creștini” (VARL, 367, 18–19); „și *arătat* s-au făcut neamul lui Iosif lui faraon” (BB, *FA*, 7, 13) (în NTB: „și în *știre*-i fu lu faraon de neamul lui Iosif”); „Eu am spus la *arătare* că sânt creștin și de Hristos nu mă voi lepăda” (VARL, 369, 8–9); „Pentru că trebuie și eresuri între voi a fi, ca cei lămurii *arătați* să fie întru voi” (BB, *ICor.*, 11, 19). Din aceeași idee, ‘scoatere la lumină’, derivă nuanța ‘revelație’: „Și a mă lăuda nu mi se cuvine, pentru că voi veni la vederile și *arătarile* Domnului” (BB, *2Cor.*, 12, 1) (același termen în NTB) și sensul ‘sicofant, pârâș’: „Și cel de mai nainte zis Simon, cel ce al banilor și al moșiei *arătătoriu* s-au făcut, de rău grăia pre Onia” (BB, *2Macabei*, 4, 1).

Dacă arătarea, revelația au un caracter extraordinar și plin de semnificații, termenul se poate referi la ‘semn, minune’, precum în: „Și ologi făcea de îmbla și alte *arătări* multe făcea menciunoase” (VARL, 403, 13–14); „Și feace Hristos ivită znamenii și *arătarea*” (CCÎ, 248, 9).

Pe de altă parte, din același sens primar decurg și ‘pildă’, ‘exemplu’, ‘argument’: „Dentr-a lui *arătare* și den nărav și deregătorie feace sutașul *arătare*, că și cu cuvântul numai poate Hristos” (CCÎ, 228, 25–26); „necredința Thomei, *arătare* noao spre credință fost-au” (CCÎ, 131, 18–19); „Poruncim arhierilor să nu despartă pre nimea de sfânta priceaștenie fără vină; iară de vor face aceasta fără de vină și fără de *arătare*, aceia să se oprească de sfânta cuminecătură un an” (LEGI Munt., 91, 27–29).

Oricum ar fi privite nuanțele de sens prin care acest verb se concretizează în limbă, exemplele de mai sus trimit la referenți și constituie úzuri lingvistice prin care receptorul (din povestire, din fața cărții sau a discursului rostit ori citit) dobândește cunoașterea a ceva, în esență, se edifică. De aceea, actul scoaterii din starea de învăluire, aducerea unui lucru, a unui gând sau chiar a unui cuvânt la simțurile receptorului constituie primul pas prin care se pot pune premisele cunoașterii și, implicit, ale formării receptorului pe calea unei astfel de luări la cunoștință.

2. Un sinonim parțial al verbului *a arăta* este verbul *a vădi*. Relația aceasta însă este valabilă doar în ceea ce privește valori precum 'a dovedi', 'a pârî'. Desigur, *a vădi* poate conține, în mod implicit, și nuanțe precum 'a face cunoscut', 'a scoate la iveală', 'a da în vileag'. Chiar astfel însă, orientarea acestora merge în direcția exprimării unei demonstrații făcute în vederea delatunii: „Că nu iaste ceva ascuns[ă], carea să nu să vădească, nici pre ascuns sau făcut, ce numai la ivală să vie” (BB, *Mc.*, 4, 22) (în NTB: „Că nu iaste nece o ascunsă carea să nu să arate, nece ascunsă care să nu vie la aiave”); „Și ca vrea șapte zile să se sfârșască, e ceia dentru Asia jidovi văzură el întru besearecă, *vădiră* a toată gloata și rădicară sprinsul mâinile strigând” (CP, *FA*, 21, 27) (în textul slav **НАВДАИШЕ**); „Și-i certă pre ei ca să nu-l facă pre el *vădit*” (BB, *Mt.*, 12, 16) (în NTB: „Și-i conteni pre ei ca să nu-l facă pre El *aiave*”); „Pentru că să răvârsase asupra omului teamere oarecare și frică trupului, pren carele *vădită* s-au făcut durearea cea de la inimă la cei ce vedea” (BB, *2Macabei*, 3, 17). Situația se datorează nu doar valorii etimologice a verbului în discuție¹, ci și úzurilor pe care acesta le avea în limba română, poate și sub presiunea modelului slav. De aceea, curente sunt situații precum: „Această deală ce *vădia*-mă cătră Domnul” (PS.C., 109, 20) (în PS.S.B.: „Acesta lucru ce *vădia*-me cătră Domnul”) (în BB: „Acesta e lucrul celor ce mă *pârăsc* pre mine la Domnul”); „De să va scula o soție de-a calpuzanilor și *va vădi* cătră giudeț pre cealelalte soții, ceia vor peri toți pre deala lor” (LEGI Mold., 85, 34–35); „De va fura neștine clopot de la dobitoc, de la fiece feal de dobitoc, și de *să va vădi*, să-l bată ca pre un fur” (LEGI Mold., 57, 32–33); „Datornicul carele se va lepăda că nu e datoriu și-l *vor vădi* că e datoriu, acela să dea datoria îndoită celuia ce l-au împrumutat” (LEGI Munt., 30–31); „Oricine de va strica dobitocul altuia, măcar de i-are fi fost și vinovat, și de *să va vădi*: să plătească paguba celuia cu dobitocul” (LEGI Mold., 62, 10–11); „De *să va vădi* că au curvit și se va da de față cum poruncesc dumnezeieștile pravile, atunce trebue să dea de față *vădeala* aceia cu mărturii foarte credincioase” (LEGI Munt., 221, 7–9); „și ceia [ce] vându frate pre fr[a]te și părinte pre fecioru și soțu pre soțul seu, de-l *vădescu* înai[n]te domnilor și nai[n]te județelor” (CS, 251,

¹ Verbul provine din sl. **ВДАИТИ** 'κατηγορεῖν, ἐγκαλεῖσται, accusare' (cf. și subst **ВДАА** 'συκοφαντία', 'calumnia'). Româna (sau, poate, doar traducătorul, ori revizorul, deoarece în textul slavon intercalat apare **КАБЕТНИКИ**) a creat și forma *vadnic*: „Cătră ei răspunșu că nu leagea rimleanilor să dea carevare om spre piiardere ainte până e neclevetitu naintea feațeei vedea-ș-va *vadnicii*, locu de răspunșu priimi-va de greșală la județu” (CB *FA*, 25, 16); în alte texte apar: *clevetnicii* (CV, CP), *pârâșii* (NTB), *pârâș* (BB).

22–24); „Foca aruncă urgie pre Țimishi, pentru că-l *vădise* oarecine cu niște cuvinte réle” (MOXA, 125^v/3–4); „Iară Iosif, bărbatul ei, fiind drept și nevrând să o *vădească* pre ea, vru să o lase pre ascuns” (BB, *Mt.*, 1, 19); „Și la acea *vădire*, adecă *prepunere* de curvie, va curtea împărătească să fie cinci mărturii” (LEGI Munt., 221, 10–11).

Substantivele *prepus*, *prepunere* au sensurile: ‘suspiciune’, ‘bănuială (cel puțin cu oarecare teme)’ și apar destul de des în textele vechi: „Cela ce va fi cumpărat otravă, face *prepus* cum să fie otrăvit pre cel mort” (LEGI Mold., 99, 25–26); „*Prepusul* furtușagului să arată pre numele omului cel rău, ce să dzice: alt om iaste vestit de om bun și altulu-i vestit de om rău. Așjdere să cunoaște omul și pre obicei, cum au fost învățat mai de mult. Iară aceaste doo *prepusuri* nu agiung amândoa să facă giudeț să muncească pre cineva” (LEGI Mold., 79, 10–13); „Care slugă sau nămit va fugi den casă într-acea dzi cându s-au făcut furtușagul, dă *prepus* oarecum cum să fie făcut el acel furtușag” (LEGI Mold., 79, 23–24); „Un om de va fi sărac și va înceape a cheltui bani mulți, face *prepus* cum să fie furat” (LEGI Mold., 79, 30–31).

În: „Fălește-să nemică știind, ce bolnăvindu-se întru întrebări și prici de cuvinte, dentru carele să face zavistiia, pricea, hule, *prepusuri* reale, zăbăvi de oameni stricați la minte și lipsiți de adevăr, părăndu-le a fi dobândă buna-credință” (BB, *ITim.*, 6, 4–5), bănuiala este neîntemeiată, dar nu prin însuși termenul utilizat, ci prin intrarea în sintagmă cu adj. *reale*; de asemenea, cu ajutorul lui *fără*, poate apărea sensul ‘mai presus de orice bănuială’ în: „Noe era om bun și fără *prepus* vie naintea Domnului în zilele lui” (PO, *Gen.*, 6, 9).

Aceasta este tot o formă de aducere la cunoștință, tot în vederea obținerii de cunoaștere. În general (deci și în cazul verbului *a arăta*), nu putem presupune că scopul *arățării* ar fi unul altruist, deoarece mereu sunt implicate finalități de alt tip. La rândul lor, acestea pot fi privite din mai multe perspective, în funcție de concordanța lor cu anumite criterii principiale, etice, culturale etc. De aceea, dincolo de finalitățile imediate sau declanșatoare, și în acest caz avem a face tot cu o dezvoltare.

3. Privind dincolo de actul făcut de cel care arată, ni se înfățișează perspectiva și actul celui care ia la cunoștință. Sensul ‘a afla’ poate fi redat printr-un verb precum *a oblici*², care apare în contexte precum: „Când va erta bărbatul preacurviia muerii-ș ce va fi făcut, cu tocmală ca aceaia de o va mai *oblici* că face acest lucru, să o spue giudețului” (LEGI Mold., 111, 36–37); „Însă Borăș Ianoș, *oblicind* că pe la pod este loc răpos, au lăsat drumul și au purces în sus pre costișe, alăturē cu pârâul” (MC, 157, 19–21), eventual cu nuanțe suplimentare, destul de fine, precum ‘a-și da seama, a deveni limpede, a înțelege, a dibui’: „A doa dzi *au oblicit* turcii gândul leșilor den haiduci unguri, care fugiia totdeauna de la leși la turci” (MC, 80, 27–28); „Deci, *oblicindu-i* împăratul, i-au băgat în muncă pentru svânta credință” (VS, 96, 4).

² Familia lexicală în discuție se raportează la sl.: ОБЛИЧАТИ ‘κατηγορεῖν, accusare’, ‘καταισχόνειν, dehonestare’, ‘ἐλέγχειν, arguere’ ‘reveleare’; ОБЛИЧИТИ ‘ἐμφαίνειν, ostendere’, ‘παραδειγματίζειν, ignominiae exponere’, ‘ἐλέγχειν, confutare, arguere’ ‘εὕρισκεσθαι, inveniri’; ОБЛИЧЕНИЕ ‘ἐλεγχος ἐλεγξις, accusatio’, ‘argumentum’.

Ca orice sens fundamental, 'aflarea, luarea la cunoștință' poate deveni substrat semantic, pe care cresc alte sensuri. Astfel, *a oblici* intră în relație de sinonimie parțială cu *a vădi*, căci este capabil să exprime 'scoaterea/ieșirea la iveală, darea în vileag, vădirea, evidențierea, demonstrația și dovedirea': „Pentru aceeaia aiavea feace ciudă înaintea lor, și-i rușină și-i *oblici* de gândul lor cel rău” (CCÎ, 60, 1–3); „această pildă ce e de fariseiu și de mitariu înainte ne-o pune noao cu mândrie și fu folos, și *obliceaște* carii nădăjduesc spre sine (spre Iisus Hristos – n.n.) că sânt derepți” (CCÎ, 12, 19–22); „Hotru să cheamă și ceta ce îndeamnă și amăgeaște pe vruc cucon de-l spurcă cineva și face sodomie, dând mazădă vreunui cetaș a lui sau vreunui slujnic; și atunci de *să va putea oblici* cum s-au pângărit copilul, cu adevărat hotrului numai să-i tae capul” (LEGI Mold., 125, 34–36); „Părea-le că se va lepăda, și întrebară el. Și că nu se lepădă, ce mai vârtos propovediia și *obliciia* pre ei, atunci osândiră el de orbiciune-i, și împutară lui, și-l scoaseră afară. Că-l urără, unde *oblici* pre ei întru porți, și cuvântul drept urātu le fu, și nu putură să rabde a mișelului și a săracului *oblicire*” (CCÎ, 173, 20–21); „Că așa iaste firea omenească, că de multe ori cealea mai mari biruiaște, iară ce cealea mici *obliceaște-se* și se iveaște” (CCÎ, 268, 6–7); „Însă *se oblici* neputința lor, că nu arătară amu credință desfărșită, ce mestecată cu necredința” (CCÎ, 374, 26–28). Sensul opus 'ascuns, de nepătruns' poate fi format prin negarea termenului, precum în: „Ceriul e înalt și pământul adâncu și inima împăratului *neoblicită*” (BB, *Parimii*, 25, 3).

O componentă importantă, care urmează sensului de bază și decurge în mod natural din unele nuanțe de mai sus, este 'mustrarea, dojana', ceea ce se exprimă în: „Doamne, nu cu urgia ta *oblici* mere, neci cu mânia ta **pedepsi** mere” (PS.S.B., 6, 1; 37, 1) (PS.C., 7, 1; 38, 1)³; „fui ca om ce nu auzii, și ce n-are în rostul său *oblicire*” (PS.C., 38, 15) (PS.S.B., 37, 15)⁴; „Nu de cumândarile tale *oblici-voiu* tine, toate arsele tale întru mine sânt pururea” (PS.C., 50, 8); „Nu de cumândările tale *oblici-voiu* tire, toate arsele tale între mere sântu pururé” (PS.S.B.)⁵.

După cum se înțelege deja, pe măsură ce tind să acumuleze valori ce exprimă procese anterioare sau urme ale acestora – elemente ușor de presupus în desfășurarea evenimentelor și care caută să se constituie în substrat – termenii capătă densitate și polisemantism. Dacă termenii anterior discutați marcau doar actul indicării, al aducerii la suprafață, eventual, cu sugestii la finalitate, *a oblici* înglobează și depășește acest sens, centrându-se oarecum asupra demonstrării. Actul arătării și, mai ales, cel al vădirii sunt grăitoare prin sine deoarece scot (brusc) ceva la lumină. Mai complex, actul oblicirii nu mai profită doar de șocul receptorului, ci doar îl

³ În BB apare: „Doamne, nu cu mâniia ta *să mă mustri*, ni<ci> cu urgiia ta *să mă certî*”.

⁴ În BB apare: „Și mă făcuia ca un om ce nu aude și n-are în gura lui *mustrări*”.

⁵ În BB apare: „Nu preste jirtvele tale *muștra-te-voiu*, și arderile tale ceale de tot înaintea mea sânt pururea”. Se observă cum relațiile de sinonimie dintre termeni se stabilesc în modalități ce țin de uzurile din epocă, așa cum sunt acestea consemnate (adeseori construite) de către traducători și revizori.

folosește ca pe un cadru în care pune în scenă o demonstrație ce se vrea rațional argumentată.

4. Verbul *a mostra* (< lat. *monstrare* ‘a arăta, a indica’, ‘a înștiința’, ‘a sfătui’) putea purta, și el, sensurile și valorile de bază ale verbului *a arăta*: „vor sta aiave înaintea-ne de ne *vor mostra* de toate lucrurile” (LUCACI, 173, 4); „Pentru-aceia praviile și legile le-au oprit ca să nu se facă oamenii stricați sau într-alt chip beteagi, de sânt semnați întru oamenii ceialalți, *să se mustre* chipul a lui Dumnezeu” (LEGI Munt., 577, 13–15); „Și, acolo, *muștrându-i* cu seamne și minuni, au întărit leagea” (VS, 19, 52).

Prin intermediul unor nuanțe ce provin din valențele sale și din contextele că rora li se pliază, sinonimia este depășită, căci *a mostra* dezvoltă sensuri ce se îndreaptă într-o altă direcție. Astfel, păstrând sensul indicativ în substrat, el se specializează pentru a exprima sensurile ‘a face observații’, ‘a certa, a dojeni’: „Ca să facă judecată asupra tuturor și ca *să mustre* pre toți necurații lor, pentru toate lucrurile păgâniei lor care au păgânit, și pentru toate nesilniciile ce au grăit asupra lui păcătoșii cei necurați” (BB, *Iuda*, 15); „gândurile îndărătnice osebesc de la Dumnezeu și, ispitindu-se, putearea *muștră* pre cei fără de minte” (BB, *Înț. Sol.*, 1, 3); „Pentru ca nimeni nici să judece, nici *să mustre* nimenea; iară norodul meu, ca un preotu pricit” (BB, *Osea*, 4, 4); „Pre omul eretic, după una și a doao *muștrare*, părăsește-l” (BB, *Tit*, 3, 10); „care cleric va înjura sau *va mostra* pe arhiereul lui, pre acela să-l scoată de în cinste, căce că nu se-au dat nemunii voe să înjure pre stăpănu-său” (LEGI, Munt., 100, 23–25) sau ‘dojenitor’: „Și-ț voiu lega limba, și te vei asurzi, și nu vei fi lor om *muștrătoriu*, căci casă amărătoare iaste” (BB, *Iezechiel*, 3, 26).

Traiectul ‘a arăta’, ‘a face observații’, ‘a dojeni, a certa’ se continuă cu nuanțe mai ferme ale dojaniei: ‘reproșul’ „Și ascultaț *muștrarea* rostului meu și judecata buzelor mele luaț aminte!” (BB, *Iov*, 13, 6) și ‘dezaprobarea’ „nu vă teamet de *muștrarea* oamenilor și cu defăimarea lor nu vă biruiț” (BB, *Isaia*, 51, 7).

Termenul evoluează în continuare – mai cu seamă prin puterea contextelor care îl solicită –, dezvoltarea și indicarea, putând fi ferme, trecând de dojană și ajungând la judecată, potențial aducătoare de pedeapsă, precum în: „Cela ce s-au scris, întru *muștrări* la vremi, să înceteaze urgia mai înainte de mânie și să întoarcă inima tatălui cătră fiu și să așaze neamurile lui Iacov” (BB, *Is. Sir.*, 48, 10).

Capăt al evoluției semantice a termenului, în vechile texte românești, în unele cazuri, acumularea sensurilor de până acum ‘indicarea greșelii’, ‘dojana’, ‘revelația’, ‘corecția’ ‘îndreptarea/aducerea la ordine’ apare în: „Căci sfeașnic e porunca legii, și luminează, și calea vieții, și *muștrare*, și învățătură” (BB, *Parimii*, 6, 23); „Cel ce ceartă limbi nu *va mostra*?” (BB, *Psalmi*, 93, 10); „Certa-te-va viclenia ta și răutatea ta *muștra-te-va*” (BB, *Ieremia*, 2, 19)⁶.

⁶ Verbul ἐλέγχω, cel care apare în acest loc al textului grecesc, semnifică ‘a indica o greșală și a convinge că este greșală, a reproșa, a acuza, a respinge, a interoga (pe bază de probe sau căutând probe)’, iar subst. ἐλεγξις ‘convingerea, persuasiunea’. Cf. și: „Într-aceia vreme începu Isus *a po-*

Acest verb ramifică trunchiul principal (indicarea, dezvăluirea) într-altă direcție. Prin sensurile 'a face observații, a dojeni (cu blândețe ori severitate, cu oarecare toleranță sau total dezaprobator)', *a mostra* implică deja scoaterea la lumină a finalității întregului act, palid sugerate sau doar ghicite la verbele de până acum. Agentul a trecut de etapele indicării și demonstrației, făcându-și simțite în mod explicit convingerile și intențiile modelatoare (care pot ajunge la extrem, deoarece reproșul și dezaprobarea sugerează deja doar două opțiuni posibile ale receptorului: acceptul care aduce aderarea sau refuzul urmat de excludere). Mustrarea indică negreșit ieșirea din aparenta neutralitate și afirmarea răspicată a convingerilor și comportamentelor la care receptorul trebuie să adere.

5. Pe baza unora dintre valorile sale de sens, *a mostra* intră într-o relație de sinonimie cu *a certa*, aceasta nefiind, în vechea română literară, atât de apropiată precum a devenit apoi. Destul de elaborat și având a exprima realități complexe, verbul *a certa* a suferit un proces prin care sensul său etimologic: < lat. *certo*, *-are* 'a rivaliza (în cadrul unei dezbateri)' s-a degradat. Fenomenul este relativ frecvent în limba comunităților care, dotate cu termeni având a exprima realități nuanțate, întrucât duc o viață sub capacitățile acelor termeni, nu reușesc să utilizeze valorile acestora la nivelul și la potențialul lor maxim, și reduc acele valori la un nivel centrat pe percepții și aspecte exterioare. Astfel se întâmplă ca 'dezbateră' să devină 'dojană' și 'scandal'. Datorită caracterului lor cult (de traducere și compilație, așa dar sub presiunea solicitărilor limbilor culte, în special slavona și greaca), vechile texte încă mai impun unor astfel de termeni utilizarea valențelor acestora.

Sensul etimologic al verbului *a certa* își păstrează amprenta, lucru pe care îl demonstrează aparițiile sale în situațiile în care valoarea de exprimat este 'a cerceta, a examina': „Porunci pre el polcovnicul să-l ducă în tabără, zicând cu bătaie *să să cearte* el, ca să conoască pentru care vină așa striga asupra lui” (BB, FA, 22, 24) (în locul corespunzător din textul grecesc apare ἐτόζω 'cerceta, examina'); „O, amar celuie om ce-ș *ceartă* datoră <în> sfântă dumeneacă și nu lasă în răpaos mișelul!” (Ieud, 158, 20–21), eventual în scopul călăuzirii: „Pomenește noi, Doamne, în dulce-vreamia oaminilor tăi, *cearte* noi spăsenia ta” (PS.S B, 105, 4) (în BB: „Adu-ți aminte de noi, Doamne, întru bunăvreaarea norodului tău; socotește pre noi întru mântuirea ta”), sau al neglijării și abandonului (dar în urma unui proces interior, prin care, cu părtinire, se aduc argumente împotriva îndatoririlor). De aceea, chiar dacă înțelesul este 'neglijarea' (pasivă, prin delăsare, sau activă, prin abandon), sensul de la care se pleacă, 'examinare', decurge direct

noslui cetăților în carii făcú mai multa putere sa, câte că nu se-au pocait” (EV.SIB., Mt., 11, 20), termenul slav **пoнoсити** având sensul 'a mostra'. În alte texte, pe aceeași poziție apar *a certa* (NTB), *a defăima* (BB), corespunzând gr. **ὀνειδίσειν**. În „Așjdere și tâlharii ce era rastigniți cu el *ponosluia* lui” (EV.SIB., Mt., 27, 44), pentru care NTB și BB prezintă în mod solidar vb. *a imputa*, corespunzând gr. **ὀνειδίζου**, sensul este mai dur: 'a insulta'.

din cel etimologic ‘dezbateri, dispută’⁷: „Și *certă* Dumnezeu pre faraon cu *certări* mari și reale, și casa lui, pentru Sara, fămeaia lui Avram” (BB, *Gen.*, 12, 17) (în textul grecesc apar: ἐτάζω ‘cerceta, examina’ și subst. ἔτασις).

În mod firesc, examinarea poate implica sensul ‘monstrare’, fapt evident în: „Toată Scriptura de Dumnezeu e răsuflată și-i de folos spre învățatură, spre *certare*, spre dojană și spre **învățatură** carea-i în dereptate” (NTB, *2Tim.*, 3, 16) (în BB: „Toată scriptura de Dumnezeu e suflată și de folos spre învățatură, spre *vădire*, spre îndreptare, spre **certarea** cea cu dereptate”). Acest act are drept posibilă consecință lămurirea, fiind și o formă a acesteia: „Aburul focului va încheaga carnea lui, și întru înfierbinteala căminului *să va certa*” (BB, *Is. Sir.*, 38, 34) (în textul grecesc apare vb. καθάρω ‘a înlătura murdăria, a curăța, a purifica’), de unde se ajunge lesne la sensul ‘instrui, a ajusta, aduce la numitor comun’: „Ca *să cearte* pre boiarii lui ca pre sine și pre cei bătrâni ai lui ca să-i înțeleptască” (BB, *Psalmi*, 104, 21)⁸.

Desigur, cercetarea poate fi ‘muștrare’: „Arsă cu foc și săpată; de cătră *certarea* feații tale peri-vor” (BB, *Psalmi*, 79, 17), ‘ceartă, dojană’ (ca învățatură, sfat părintesc): „E muerilor și bărbaților o mândrie spune și di năravure *ceartă* puținel” (CB, 297, 6–9) (în CP *învăță*); „când li se va face lor price și vor veni cătră mine, *cert* pre fieștecarele și tocmesce pre ei poruncile lui Dumnezeu și leagea lui” (BB, *Ex.*, 18, 16) (în textul grecesc διακρίνω, în cel latinesc *judicem eos*); „Feriți-vă pre voi: de va greși ție fratele tău, *ceartă* pre el, și de se va pocăi, iartă lui” (NTB, *Lc.*, 17, 3) (în BB: „De va greși ție fratele tău, *ceartă* pre el, și de să va pocăi, iartă lui”). Înăsprirea accentelor face ca verbul să dobândească sensul ‘a muștrului’: „*Certaș* limbile și peri necredinciosul, numele lor l-ai stins în veac și în veacul veacului” (BB, *Psalmi*, 9, 5) „*Certaș* pre cei mândri” (BB, *Psalmi*, 118, 21), ‘a da lecții (usturătoare)’; „Iară Mihail, arhanghelul, când cu Diavolul pricindu-se voro viia, pentru trupul lui Moisi, n-au îndrăznit judecată de hulă a aduce, ce zise: «*Cear-te* Domnul!»” (BB, *Iuda*, 9) (în NTB: „Iară arhanghel Mihail, luptându-să cu Satana și pricindu-să despre trupul lui Moisi, nu îndrăzni a-l blăstăma pre el, ce-i zise: «*Cear-te* pre tine Domnul»”); „Și zise Domnul cătră Diavol: «*Să cearte* Domnul întru tine, Diavole, și *să cearte* Domnul întru tine, cela ce au ales Ierusalimul” (BB, *Zaharia*, 3, 2) (în textul grecesc ἐπιτιμώω, ‘a reproșa, a acoperi de blam’). Continuând această cale se poate ajunge la ‘amenințare’: „Și acum, Doamne, caută spre *certarea* lor, și dă slugilor tale, tot cu îndrăznire să grăiască cuvântul tău” (NTB, *FA*, 4, 29) (în BB: „Și acum, Doamne, caută preste *înfricoșerile* lor și dă robilor tăi cu toată îndrăzneala să grăiască cuvântul tău”); „Iară Saul, încă suflând

⁷ Valoare cu destule urme în: „Și nu putură *certa* cuvintele lui înaintea mulțimei, și să mirară de răspunsul lui; tăcură” (NTB, *Lc.*, 20, 26), „Și nu putură să-l apuce pre el în cuvânt înaintea mulțimei [...]” (BB), unde este vorba despre respingerea argumentelor, pe baza afirmațiilor preopinentei.

⁸ Este de remarcat că, în plus de ceea ce exprima verbul precedent, prin astfel de úzuri, vb. *a certa* produce contextual și vehiculează o nuanță deosebit de semnificativă, și anume ‘purificarea’. În acest fel, dojana capătă dimensiuni marcat educative și orientate în mod explicit în direcția rafinării, a înlăturării elementelor neconfome cu scopul principal al educației.

cu *certări* și cu ucideri spre ucenicii Domnului (...)” (NTB, *FA*, 9, 1) (în BB: „Iară Savl, încă răsufând *înfricoșare* și ucidere spre ucenicii Domnului”) și la ‘interdicție’: „Și să deschiseră ochii lor și *certă* Iisus pre ei zicând: «Căutați nimeni să nu știe»” (BB, *Mt.*, 9, 30) (în NTB *a conteni*); „Și *certă* pre ei ca să nu spuie nemunii de el” (BB, *Mc.*, 8, 30) (în textul grecesc ἐπιτιμάω, în NTB se folosește *a certa*); „Și ceia ce mergea înainte *certa* pre el, să tacă; iară el mai vârtos striga: «Fiiul lui David, fie-ți milă de mine»” (NTB, *Lc.*, 18, 39) [în BB: „Și ceia ce mergea înainte *certa* pre el să tacă [...]”]; „Ce ca să nu să vestească mai mult întru oameni, cu *certare* să contenim pre ai, de acum să nu mai grăiască de acest nume, nemuruia den oameni” (NTB, *FA*, 4, 17) (în CB *contenemânt*, în CP *oprire*, în BB *înfricoșare*, în textul slav **прѣцѣнїе**, în cel grecesc ἀπειλή).

Caracterul potențial inhibitor al actului este exprimat în: „Frică nu iaste în dragoste, ce dragostea cea deplin scoate frica afară, căci frica *certare* are, iară cela ce să teame nu iaste deplin întru dragoste” (BB, *Iloan*, 4, 18)⁹.

De aici, se face și ultimul pas, ajungându-se la ‘pedeapsă’: „Cade-să să știm cum dooă *certări* să dau furului: dece o *certare* iaste în bucatele lui, ce să dzice să întoarcă înapoi tot ce va fi furat; altă *certare*, iaste asupra trupului său pentru greșală și răutate ce va fi făcut” (LEGI Mold., 65, 31–33); „Cela ce va găsi pre muiarea lui făcând preacurvie și-i va răbda și va lăcui iarăși cu dânsa, macar că să cheamă hotru, iară acesta feal de hotrie nu să va certa cu de acest feal de *certări* ce am dzâs, că i-i destul și-i agiunge cât rămâne cu rușinea în obraz” (LEGI Mold., 125, 1–4); „*Certarea* răpitorilor iaste numai moartea” (LEGI Mold., 129, 22); „iară aceasta *să ceartă* și cu gloabă și cu alte *certări* trupești” (LEGI Mold., 148, 31–32); „Eu pre cât voiui iubi, mustru-i și *certu*-i, deci rânveaște și te pocăiaște” (BB, *Apocalips.*, 3, 19); „Cela ce va priimi în casa lui pre vreun hotru sau de-l va lăsa să șadză cu chirie să hotrească mueri în casa lui, acesta-ș va piarde casa și va fi domnească și-l vor *certa* și cu gloabă, după cum va fi voia giudețului” (LEGI Mold., 126, 16–18); „iară de nu-i va fi dat daruri, *să va certa* să dea muerii sale a patra parte de câtu-i va fi dzeastrea” (LEGI Mold., 120, 1–3); „*să să cearte* cu ocna până la o samă de vreme” (LEGI Mold., 67, 34–35); „Carele va fura haine de la feredeu, așjdere *să să cearte* ca și acesta ce-i mai sus scris” (LEGI Mold., 66, 32–33); „i-au închis, pre unii pen temniță, pre alții i-au trimis la ocna și cu alte pedépse *i-au certat*” (MC, 134, 6–7); „Mândriia lui *certase* Dumnedzău cu stricăciune, căci era mândru” (VARL, 289, 17–18); „acolo pre pângăritul cu ucidere l-au omorât, Domnul cea vreadnică lui *certare* dându-i” (BB, *2Macabei*, 4, 38); „Mărturiia mincinoasă nu va fi *necertată* și cine va ațâța răutatea peri-va de ea” (BB, *Parimii*, 19, 9); „Pre fecioara nu o înțeleage bine, ca nu cândai te vei zminti întru *certările* ei” (BB, *Is.*

⁹ Redat destul de aproximativ în NTB, prin *chin* (în textul latin apare *poena*, ceea ce nu este foarte nimerit, însă, cel puțin, concordă cu sensul final și prin extensiune al termenului grecesc), deoarece κόλασις se referă la ‘restrângere, inhibiție’, de unde ‘pedeapsă’, dar nu acesta din urmă era cel pe care trebuia să îl redea aici cuvântul grecesc.

Sir., 9, 5); „cu inemă înfrântă să ruga Iiacov, cu greu post *certându-să*” (vs, 250, 1); „Mărturiia mincinoasă nu va fi fără de *certare* și cela ce părăște cu strâmbătate nu va scăpa” (BB, *Parimii*, 19, 5); „Ca Sodomul și Gomorul și cetățile denprejur, asemenea acestui chip, curvind și împlând dennapoia altui trup, zacu înaintearătare, *certare* de foc veacinic luând” (BB, *Iuda*, 7); „Acum, dară, trimite un om pre carele vei creade și, mergând, să vază toată peirea aceasta carea au făcut [...] și *să-i cearte* pre ei și pre toți ceia ce ajută lor” (BB, *IMacabei*, 7, 7) (în textul grecesc κολάζω ‘a ajusta, a îndrepta, a pedepsi’).

Trecând de momentele mai sus ilustrate, verbul în discuție ajunge să desemneze, uneori prin intermediul diferitelor subprocesse componente (cercetarea, dezbateră, lămurirea, corecția, aducerea la ordine, pedeapsa, care pot fi și părți ale procesului educativ), sensuri care, separat, dar mai ales împreună, pot aduce cu sine învățătura, educarea: „acela *se va certa* încă de-ar grăi și într-alt chip, cu cuvinte acoperite, ce se zice cu tâlcuri ca acelea pentru să nu înțeleagă toți, ce numai cei învățați” (LEGI Munt., 139, 37–39); „Cel ce *ceartă* limbi nu va muștra?” (BB, *Psalmi*, 93, 10) (în gr. ‘Ο παιδεύων ἔθνη); „Și învățătura ta m-au îndireptat desăvârșit și *certarea* ta aceasta mă va învăța” (BB, *Psalmi*, 17, 39) (în textul grecesc ἡ παιδεία); „*Ceartă*-ne pre noi, Doamne, însă cu judecată, și nu cu mânie, pentru ca să nu ne faci pre noi puțini!” (BB, *Ieremia*, 10, 23) (în textul grecesc παιδεύω ‘a crește, a educa (cu toate instrumentele și căile, dezvăluire, indicare, formarea de deprinderi, instruire, educare, dojenire, pedepsire)’); „*Certați-vă* toți ceia ce judecă pământul!” (BB, *Psalmi*, 2, 10) (în textul grecesc παιδεύω, în cel latin *erudimini*); „*Certând* mă *certă* Domnul și morții nu mă deade” (BB, *Psalmi*, 117, 18) (în textul grecesc Παιδεύων ἐπαίδευσέ με, în cel latin *castigans castigavit me*); „Fericit omul ori pre carele *vei certa*, Doamne, și den leagea ta învăța-l-vei pre el” (BB, *Psalmi*, 93, 12) (în textul grecesc παιδεύω) „Nu ascultai glasul celui ce mă *certa* și mă învăța, nici mi-am alăturat ureachea” (BB, *Parimii*, 5, 13) (în textul grecesc παιδεύω); „iară pre tine nu te voiu face să te sfârșăști și te *voiu certa* spre judecată și nevinovat nu te voiu face” (BB, *Ieremia*, 46, 27) (în textul grecesc παιδεύω, în cel latin *castigare*); „Întru *muștrări* pentru nelegiuiri *ai certat* pre om” (BB, *Psalmi*, 38, 14) (în textul grecesc παιδεύω)¹⁰, „Toată scriptura

¹⁰ Totuși, trebuie ținut seamă de faptul că textul grecesc nu indică o specializare strictă a termenilor pe care îi utilizează, uzul oferindu-le posibilitatea de a se încărca și cu valori mai îndepărtate, derivate, apărute prin extensiune etc., astfel încât același παιδεύω poate fi înregistrat și în situații în care, în mod evident, educarea are legătură, cel mult, cu deprinderea sau obișnuirea cu ceva, sau chiar exclusiv cu pedeapsa: „Și acum, tatul meu *v-au certatu* pre voi cu jug greu, și eu voiu adaoge preste jugul vostru” (BB, *2Paralipomenon*, 10, 11); „Tatul meu *v-au certat* pre voi cu bice și eu *voiu certa* pre voi cu scorpii!” (BB, *2Paralipomenon*, 10, 14); „*Certa-te-va* vicleniia ta și răutatea ta *muștra-te-va*” (BB, *Ieremia*, 2, 19). Poate cel mai evident este cazul din: „și încă și până în noapte m-*au certat* mușchii miei” (BB, *Psalmi*, 15, 7), unde se urmează tot gr. παιδεύω. Aceeași afirmație este valabilă și pentru ceea ce se întâmplă în textele românești, adeseori urmare a textului de tradus (prin păstrarea corespondentelor stabilite) sau a úzurilor curente în limba română, aducând termenii în situația de a dobândi sensuri prin

de Dumnezeu e suflată și de folos spre învățatură, spre vădare, spre îndireptare, spre *certarea* cea cu direptate” (BB *2Tim.*, 3, 16) (în NTB: „Toată Scriptura de Dumnezeu e răsuflată și-i de folos spre învățatură, spre certare, spre dojană și spre *învățatură* carea-i în direptate”) (în gr. πρὸς παιδείαν).

Acest verb adună încă și mai multe nuanțe și sensuri, străbate (acomodându-se, pliindu-se, dar și solicitând ajustări, amprentând) contexte variate, cunoscând, în consecință, frecvențe ridicate. Cu certitudine, *a certa* este cel mai complex și cel mai complet verb al seriei aici discutate. Fără a fi absorbit complet în substrat, caracterul indicativ se menține încă, dar nu vehicularea acestuia constituie scopul existenței verbului *a certa*. Clădit pe valoarea sa etimologică, *a certa* mistuie sensul ‘dezbateri, cercetare’, pe care vor crește sensuri trimițând la acțiuni puternic accesibile simțurilor, adeseori spectaculoase, ‘mustrarea, dojana’ (îmbogățită prin evidențierea nuanței ‘rafinare, separare de elementele incompatibile cu formele, conținuturile și scopurile educației’), ‘amenințarea’, ‘interdicția’, ‘pedeapsa’, *certarea* în sine fiind o formă de mustrare-rafinatoare, sau de amenințare, sau de interdicție sau o pedeapsă, dar care, adesea, mai degrabă combină inextricabil valorile menționate. Conținând și exprimând toate aceste posibile forme ale învățării și căi pe care educarea se poate petrece, verbul *a certa* urcă, prin valorile sale contextuale și prin úzurile pe care le cunoaște, la valoarea ‘instrucție, educare’.

6. Verbul *a pedepsi* exprimă o acțiune consistentă a procesului de instrucție și educare, mai ales că valoarea sa etimologică exprima o înțelegere complexă a acestui proces. Pedeapsa se referea la o corecție conștient aplicată, raționată și orientată spre a produce o asociere neplăcută cu neînvățarea, cu învățarea greșită sau cu orice fel de abatere de la calea educației. Practic, involuția cuvântului (al cărui sens s-a îngustat reducându-se doar la elementul care decurge din cea mai senzorială perspectivă a ființei și nereușind să se ridice la efectele benefice situate în planul cultural-intelectual) exprimă o involuție a modalităților de concepere a unui proces care se exercită asupra unei ființe fundamentale materiale și biologice.

Limba română veche păstrează destule exemple ale valorii etimologice, pe care acest verb le mai arată în vechile texte: „Să nu căutăm părinții unor copii, ce au fost vreadnici și cu bun feliu, să zicem că doară vor fi și coconii lor așa, ce să căutăm *pedeapsa* și lucrurile și îndereptările acelor copii, de vor fi harnici și cu bun feliu” (LEGI Munt., 574, 30–32); „Ascultați-mă, casa lui Iacov și toată rămășița lui Israil, ceia ce să rădică den pânțece și să *pedepesc* den copilărie” (BB, *Isaia*, 46, 3); „Și având pohtă și dragoste împăratul să-l *pedepsească* pre fiul său la în vățatura cărței, deci găsi un filosof dascal să-l înveațe toată filosofia filosofească” (CPLR *Sind.*, 249, 9–12); „puind dascalii știuți foarte den limba elinească, pe preaințeleptul cel dentru dascalii ales și arhieru Ghermano Nisis, și, după petreacerea lui,

extensiune sau nuanțe îngust limitate ori chiar aberant atrase în sfera asocierilor. Și acestea însă rămân procese care se petrec în cadrele activității lingvistice și mentale a utilizatorilor limbii.

pre alții care s-au întâmplat, și despre altă parte ai noștri oameni ai locului, nu nu

mai *pedepsiți* întru a noastră limbă, ce și de limba elinească având știință ca să o talmăcească” (BB, 11, 45–49); „și era rușine mare și dosadă pre dinșii, fiind tatăl lor harnic, iară feciorii să se ijderească fără folos și *nepedepsiți*” (LEGI Munt., 575, 4–5); „*Nepedepsirea* omului, a asculta de la ușă, iară înțeleptul îngreua-să-va cu necinstea” (BB, *Is. Sir.*, 21, 26); „Nu glumi cu cel *nepedepsit*, ca să nu să necinstească strămoșii tăi” (BB, *Is. Sir.*, 8, 5). Tot aici este de notat și nuanța particulară din: „și deaca au murit părinții ei, o *au pedepsit* pre ea ca să-i fie lui fâmeaie” (BB, *Esthir*, 2, 8), unde sensul este ‘a crescut-o și educat-o (spre a...)’.

Lăsând în umbră scopurile procesului și concentrându-se asupra unora dintre mijloacele folosite spre atingerea scopului – iarăși, cele mai spectaculoase –, dar, foarte probabil, și degradând, reducând și întrebuițând impropriu mijlocul și actul propriu-zis al pedepsirii, vorbitorul va face să prevaleze sensul ‘pedeapsă’: „De-ar fi neștine boiaren sau de-ară fi fâmeae, nemică nu se va folosi cu aceeaia să poată scăpa de *pedeapsa* uciderii, ce tot *se va pedepsi* boiarenul și muiarea, deaca vor face ucidere, ca și fieșcine de în cei mai proști oameni” (LEGI Munt., 235, 38–41); „Și-i scoase den raiu, de-i *pedepsi* cu ostenit și cu ghimpi ce împung, și cu [...]” (MOXA, 9^v/4–5), de unde, având în vedere unele pedepse concrete, se va ajunge aproape imediat la ‘chin, suferință, năpastă, necaz, cădere’ „Și vei mânca nașterile pântecelui tău, carnea fiilor tăi și featelor tale, carele au dat ție Domnul Dumnăzăul tău, întru dodeiala ta și întru *pedeapsa* întru care te va chinui vrăjmașul tău” (BB, *Deut.*, 28, 53); „și pre fratele nostru și pre vecinul nostru să nu-l urâm, nici *să-l pedepsim*, că vom fi osândiți” (CPLR *Fiz.*, 95, 17–19).

Se observă că *a pedepsi* și *pedeapsă* nu sunt termeni care, prin simpla lor apariție, să exprime valori negative sau să stârneasă inhibiții¹¹. Nefiind încă la

¹¹ De altfel, limba română veche încă mai are destule cuvinte care abia prin precizări contextuale (sub aspect lingvistic sau referențial) trimit către ceva pozitiv sau negativ. Fără a fi singular, cel mai edificator exemplu este cel oferit de *destoinic* și familia sa lexicală: „*Dostoinic* ești și iară te veri întoarce în trupul tău la dzua de înviere (...)” (CS, 247, 6–7); „Cela ce va face silă a muiare văduo, acela se va certa cu bani după *destoinicia* acelu obraz” (LEGI Munt., 253, 24–25), unde întrebuițarea și sensul sunt absolute, iar valoarea, pozitivă. Fără a-și pierde caracterul pozitiv, termenul poate deveni bază de plecare pentru combinarea cu un conținut negativ: „cu *destoinicie* pățam acestea, c-am greșit înaintea fratelui nostru” (PO, *Gen.*, 42, 21). În alte cazuri, apar sau se explicitează determinări: „Doamne, nu sânt *destoinic* să întri supt strașina mea” (BB, *Mt.*, 8, 8); „Cela ce iubeaște tatăl sau muma mai vârtos decât pre mine nu e *destoinic* mie; și cine va iubi feciorul sau fata mai vârtos decât pre mine nu-i *destoinic* de mine” (BB, *Mt.*, 10, 37); „Părinte, greșii la ceriu și înaintea ta, și de acmu nu sânt *destoinic* să mă chem fiiul tău” (CCĪ, 21, 10–12); „cine să va afla să hie *destoinic* a hi mitropolit” (VARL, 340, 5); „[...] și așa după aceste spițe *să se destoinicească* priceașteniei” (LEGI Munt., 410, 28); „Iară carii *să vor destoinici* a dobândi acel veac și a învierii den morți nici să vor însura, nici să vor mărita” (BB, *Lc.*, 20, 35); „Acești oameni smintescu a noastră cetate, ovreai fiindu și spunu năravure ce nu *dostoiăște-se* noao a lua, nece a face, rimleani fiindu” (CB, *FA*, 16, 20–21). Dacă însă o determinare pozitivă este posibilă – ceea ce înseamnă și că termenul poate indica o calitate, în general: „Să nu fie cineva curvariu sau spurcat, ca Isav, carele-și vându, pentru o mâncare, *destoinicia* nașterii lui dintâi” (NTB, *Evr.*, 12, 16) –, atunci se instalează și posibilitatea unei determinări negative: „Omul cela ce se află aproape de Dumnezeu, nemică nu face să fie pierzarei *destoinic*” (CCĪ, 25, 11–12); „nemică de moarte *destoinicu* sau legăturilor face omul

capătul drumului (prin centrarea vorbitorului pe aspectul neplăcut al actului și eludarea scopului în vederea căruia se produce acesta), pedeapsa putea să se refere nu doar la un mijloc al învățării, ci, prin consecințele sale scontate, și la învățarea însăși.

7. Strâns legat la nivel semantic de verbul anterior este *a căzni*. Deși *a pedepsi* este de origine greacă, iar *a căzni* este de origine slavă, ambele exprimă o modalitate – moștenită din indo-europeană – în care se concepea actul instrucției și al educării. Foarte probabil, ambele verbe aveau atât sensul ‘pedeapsă’, cât și pe cel de ‘învățătură’. De aceea, precum în unele exemple de mai sus, *cazna*, de data aceasta, poate exprima ‘învățarea’ și ‘învățătura’. Totuși, din diferite motive (pre cum concurența dintre cuvinte, căile diferite ale úzului pe care acestea au mers – ceea ce a generat și predilecția către anumite contexte și sensuri), elementul lexical de origine greacă devine mai larg utilizat și reușește astfel să poarte mai multe sensuri, fără a se îngusta sub acest aspect, în vreme ce acela de origine slavă își reduce sensul la ‘chin’ și ‘pedeapsă’.

În limba veche găsim urme ale sensului ‘învățătură’, la nivelul substantivului: „îi deade patriarhul Evangheliia, pentru darul ce avea a Duhului Svânt, să facă *cazanie* nărodului” (VS, 57, 52–53); „Și să află și Pelaghiia la acea svântă *cazanie*, nu pentru dumnădzăire, că altă dată n-au mai fost, ce numai din învitarea lui Dumnădzău milostiv, carele va tot omul să să spășască și la cunoștința direptății să vie” (VS, 57, 53–55).

Alături de unele cazuri mai sus prezentate, dar și în legătură cu discuția din acest loc, este necesar să observăm un altul (începutul *Psalmului* 37), din unele Psaltiri românești: „Doamne, ne [sic!, sl.] cu băsăul tău află minre, nece cu mâniia ta *căzni* menre” (PS.H.) (în PS.C.: „Doamne, nu cu urgiia ta oblici mine, nece cu mâniia ta *pedepsi* mene”; în PS.S. B.: „Doamne, nu cu urgia ta oblici mere, neci cu mâniia ta *pedepsi* mere”; în BB: „Doamne, nu cu mâniia ta să mă mustrî, nice cu urgiia ta *să* mă *cerți!*”). Verbele care apar aici (*a căzni*, *a pedepsi*, *a certa*), deja urmărite, se referă la o modalitate de instrucție, centrată pe povață și corecție. Privind la textul grecesc Κίριε, μὴ τῷ θυμῷ σου ἐλέγξῃς με, μηδὲ τῇ ὀργῇ σου παιδεύῃς με, remarcăm că acesta este și sensul ce trebuia redat. Chiar dacă nu avem certitudini absolute asupra a ceea ce au înțeles traducătorii, textele arată că, foarte probabil, termenii utilizați sunt investiți cu valoarea cerută și reflectată de textul grecesc. Și în acest caz, așadar, aceste verbe exprimă un sens mai complex, în care se îmbină calea cu scopul imediat, ‘corecția’ cu ‘educarea’.

Așa cum se întâmplă și în alte limbi, sensurile ‘chin’ și ‘pedeapsă’ pot fi exprimate prin intermediul aceleiași forme. Faptul se datorează modului în care sunt concepute cele două. Chinul este ceea ce ființa umană resimte în mod foarte viu, ca urmare a exercitării asupra ei a unui act concret, cumva (fizic sau psihic) dureros. În urma acțiunii unui instrument care exercită o astfel de acțiune, apare

acestu” (CB, FA, 26, 31) (în CV: „Nemică n-au faptu *dos[t]oinicu* morrției sau legăturiloru omul acesta”) (în CP: „nemică nu e *destoinic* sau de-a firea legat acesta om”).

consecința resimțită și numită *chin*, dar la baza întregului lanț se află o cauză, care, pe de o parte are o motivație, pe de altă parte semnifică ceva. Ambele aceste elemente sunt concepute și numite *pedeapsă*.

Chiar astfel stând lucrurile, uneori textele permit operarea unei distincții între cele două. Astfel, putem crede că sensul 'chin, suferință' este vizat în: „Și așa, în *caznă*, au murit Evdoxia Împărăteasa, carea au fost prilej și începătură a atâta fără-de-leage, de-au agonisit perire și episcopilor acelora” (VS, 115, 42–44); „Și a cei a batjocoritei cetăți *caznă* și încă a cei de la stremoși politii surpare” (BB, 2*Macabei*, 8, 17); „Și acesta săvârșindu-se, pre al patrulea așijderile-l munciia, *căznindu-l*” (BB, 2*Macabei*, 7, 13); „a mulți făcea *cazne réle*” (MOXA, 36^r/5); „pâinea ta cu lipsă o vei mânca și apa ta cu *caznă* și cu necaz o vei bea” (BB, *Iezechiel*, 12, 18); „Iară pre Leca aga l-au muncitu și l-au arsu și l-au *căznit* până va și muri, că nu e nădejde” (Dî 112, 17–18); „le-au *căznit* cu legături și-nchisori” (VS, 104, 24–25); „cărora răvniia petreacerile și întru tot vrea să să aseamene, pre aceștea vrăjmaș și *căznitori* i-au avut” (BB, 2*Macabei*, 4, 16), iar sensul 'pedeapsă' este vizat în: „Pentru ca să-ți iai *cazna* ta și te vei necinsti dentru toate carele ai făcut mănindu-mă tu pre mine” (BB, *Iezechiel*, 16, 53); „voiu răsplăti *caznă* vrăjmașilor și celor ce urăscu pre mine voiu răsplăti” (BB, *Deut.*, 32, 41); „Știe Domnul pre cei buni-credincioși den bântuială a-i mântui, iară pre cei nedirepți la zioa judecătii *căzniț* să-i păzască” (BB, 2*Petru*, 2, 9); „*Căzneaste* pre ceia ce asuprescu și hulescu cu mândrie” (BB, 2*Macabei*, 1, 28); „Știe Domnul pre cei buni-credincioși den bântuială a-i mântui, iară pre cei nedirepți la zioa judecătii *căzniț* să-i păzască” (BB, 2*Petru*, 2, 9).

În mod firesc, cele două se pot confunda, mai exact spus, contextele înglobează ambele concepte, iar termenii nu pot decât să reflecte această realitate: „Gătescu-se celor nestâmpărați biciuri și *cazne* aseamene celor fără de minte” (BB, *Parimii*, 19, 29); „Teame-te de Dumnezău, fiule, și de împăratul și niciunua să nu fii neascultătoriu! Pentru că fără de veaste vor plăti spre cei necurați și *caznele* amânduror cine le știe?” (BB, *Parimii*, 24, 21–22).

Mult mai evident decât în cazul altor cuvinte aici discutate, precum în cazul altor numeroase cuvinte, valorile pe care *a căzni* și *caznă* le capătă în uz ne arată modalitățile relativ facile prin care participantul la actul lingvistic tinde să opereze reducții, să suprapună și chiar să confunde valorile termenilor, felurile metabole pe care le folosește nefiind figuri, ci limite ale gândirii sau modalități defectuoase de funcționare a acesteia. În felul acesta mijlocul devine scop, calea devine rezultat, parcursul invers fiind, deopotrivă, posibil. Totodată, adeseori, elementele componente ale proceselor se contopesc până la a elimina posibilitatea decelării lor în forme întregi.

8. Eliberată de majoritatea poverilor materiale ale căilor procesului, plasată imediat sub cea mai înaltă formă a educării – educarea însăși –, *învățarea* este o formă de instruire care se leagă de compartimentul inferior prin dobândirea de deprinderi practice și de cel superior prin dobândirea de deprinderi psihice și de gân

dire. Limba nu doar reflectă cele de mai sus, dar contribuie totodată la a crea și răspândi acest mod de acțiune și de gândire.

Învățătura se poate referi la un act intelectual, prin care omul dobândește conștiința a ceva, cunoștințe în legătură cu și despre acea entitate sau acel proces, precum în: „Și aceasta *învață* pre noi Dumnezeu, să nu ținem pizmă, ce-au dat noao învățatură, ca noi să ertăm fraților noștri și vecinilor greșalele [...]” (CCî, 47, 11–14); „Povățește-mă pre adevărul tău și *mă învață*, căce tu ești Dumnezeu, Mântuitorul meu, și pre tine te-am îngăduit toată zioa” (BB, *Psalmi*, 24, 5) (în PS.S. B.: „Deréage-me spre déadevărul tău și *învață-me*, că tu ești Dzeul [...]”); „Judecătorul înțelept *învața-va* pre nărodul lui, și povățuirea celui de-nțeleș rânduită va fi” (BB, *Is. Sir.*, 10, 1); „Și acum, împărații, înțeleageți! *Învățați-vă* toți giudecătorii pământului!” (PS.S. B, 2, 10) (în BB: „Și acum, împăraților, priceapeți! *Certați-vă* toți ceia ce judecă pământul!”); „Dulceață și învățatură și înțelepciuri *învață-me*, că dziselor tale credzui!” (PS.S. B., 118, 66) (în BB: „Bunăitate și învățatură și cu noștință *învață-mă*, căci poruncile tale am crezut”); „Cel ce ceartă limbi nu va mustra? Cel ce *învață* pre om minte?” (BB, *Psalmi*, 93, 10); „Fața ta iveaște spre robul tău și *mă învață* dreptățile tale” (BB, *Psalmi*, 118, 134). Cel învățat poate fi privit astfel din punct de vedere intelectual: „acela se va certa încă de-ar grăi și într-alt chip, cu cuvinte acoperite, ce se zice cu tâlcuri ca acealea pentru să nu înțeleagă toți, ce numai cei *învățați*” (LEGI Munt., 139, 37–39); „Se *înveaște* giudecii lui ca însuși sire și bătrâni lui înmăndrească” (PS.S. B, 104, 22); „Și fu I[isu]s Dumnezeu și om, și făcea ciudese mari și multe, și *învața* oamenii cu adevăr” (MOXA, 37^v/5–6); „Împăratul *neînvațat* piarde pre norodul lui, și cetatea să va lăcui întru înțeleagerea celor sâlnici” (BB, *Is. Sir.*, 10, 3), dar poate fi nu doar știutor de carte, ci și unul instruit, care a dobândit anumite deprinderi, motiv pentru care referința poate trimite sub specia umană: „și amu tocmi să le dămu trei sute de taleri bani proști [...] și patru boi *învățați* și doi tineri tretini” (IZ¹, 7, 2–5).

În mod natural, cazurile de mai sus nu sunt total distincte de cele care urmează, deoarece învățătura nu se poate referi numai la actul reflectării, al cugetării, care, repetat, firește, ar putea deveni deprindere și chiar reflex, dar chiar aceasta este esența ei. De aceea, în cele ce urmează înșirăm doar exemple care ar putea fi socotite ca mai degrabă semnificând o deprindere, dar fără ca așezarea lor aici să însemne că cele de mai sus ar fi libere de trăsătura ‘deprindere’: „Se pomeniiu-te în stratul meu și în demăreți *învațu-me* în tire” (PS.S. B., 62, 7); „Derep-ce încetiră-se limbile și oamenii *învațându-se* deșărtălor?” (PS.S. B., 2, 1) (în BB *a cugeta*); „*învațaiu-mă* întru toate lucrurile tale, în faptele mâinilor tale *mă învațam*” (BB, *Psalmi*, 142, 5) (în PS.S. B.: „*învațaiu-me* în toate lucrurile tale, întru faptele mânilor tale *învață-me*”); „în dreptățile tale *învațu-mă* și nu voiu ulța cuvintele tale” (PS.C., 119, 16) (la fel în PS.S. B.) (în BB: „Întru dreptățile tale *voiu cugeta* [...]”); „închegă-se ca laptele inema lor, e eu legiei tale *învațaiu-mă*” (PS.C., 119, 70) (la fel în PS.S. B.) (în BB: „Închegatu-s-au ca laptele inima lor, iară eu leagea ta *am cercetat*”); „înțelepțește-mă și *învața-mă-voiu* porâncitelor tale” (PS.C., 119, 73) (la fel

în PS.S. B. și în BB); „Blagoslovitu e Dumnedzeu meu ce *au învățat* mânrle mele [...] înglotirea deagetelor mele pre războiu” (PS.H., 143, 1) (la fel în PS.S. B. și în BB); „Și să amestecară întru limbi și *învățară* faptele lor și slujiră celor cioplite ale lor și li se făcu lor întru piiadecă” (BB, *Psalmi*, 105, 34). După cum se vede și din primul exemplu al seriei, reflexul poate fi unul nedorit sau nu în sensul orientării morale și etice a societății: „ceia ce-au fost *învățați* păcatelor” (CCĭ, 14, 1)¹².

Existând posibilitatea ca învățătura să fie centrată pe dobândirea de deprinderi, iar nu pe ajungerea la cunoaștere, în relație cu principiile morale și cu pătrunderea profundă și deplină a realităților, a relațiilor din cadrul acesteia și cu finalități de înaltă moralitate, este posibil ca ea să nu fie un lucru bun prin sine – ceea ce este logic, deoarece este doar o cale, un proces prin care se iese din natură, dar putându-se ajunge fie la educare (social), fie la antieducare (antisocial) –: „Pentru că nu la ceale *învățate* basne urmând am arătat voao a Domnului nostru Isus Hristos puteare și venire, ce văzătoriu fiind ai mărimii aceluia” (BB, *2Petru*, 1, 16); „Ca să nu mai fimu prunci, învăluindu-ne și purtându-ne cu tot vântul *învățăturii*, cu potcele oamenilor întru ficleşug, spre meștersugirea înșălăciunii” (BB, *Ef.*, 4 14); „Pururea *învățând* și niciodinioară putând spre cunoștința adevărului să vie” (BB, *2Tim.*, 3, 7)¹³.

Datorită importanței sale sociale, felului în care este ierarhizată și funcționază societatea, învățătura poate avea caracter imperativ. Acesta se poate manifesta prin mascarea unei interdicții pure, adică nu actul învățării în sine este imperativ, sau conținutul ei, ci o poruncă se ascunde sub straietele unei învățături. Exemplele de mai jos nu indică doar felul în care ordinul se poate ascunde sub povăț, sau caracterul imperativ al învățăturii primite, ci deja semnaleză necesitatea instrumentelor coercitive din cadrul acestui proces: „Și chemând pre ei, porunciră lor întru tot să nu grăiască, nici *să înveațe* pre numele lui Isus” (BB, *FA*, 4, 18) (aceiași verb în CB, CP și în NTB); „La greșalele ce *învață* pravila furci [...], să va spândzura și boiarinul ca și cel mai prost” (LEGI Mold., 175, 25–26); „De vor

¹² Soluția etimologică cea mai acceptabilă a rom. *a învăța, învățare* (chiar dacă nu foarte sigură) este că verbul decurge din lat. *in + vitare*, și se referă la dobândirea unei deprinderi. Conform acestei soluții, inițial, sensul era ‘încărcarea cu o deprindere nedorită’, forma provenind, probabil, din școlile de limba latină, unde copiii erau îndemnați să ocolească greșelile (mai ales de exprimare, dar nu exclusiv), în general deprinderile nedorite, spunându-li-se: „Pueri, non invitare...”.

¹³ Cazurile acestea nu schimbă valorile semantice ale termenului. În plus, precum se vede, exemplele provin din texte emise de către Petru și Paul, care, dincolo de concurența dintre ei, prezintă o puternică tendință de a se legitima, primul, prin contactul cu, și cunoașterea directă a lui Isus, celălalt, prin intuiția directă a lui Isus, Paul autointitulându-se „apostol chemat, ales”, pe căi suprafirești. Deși sunt dese situațiile în care cei doi minimalizează rezultatele instruirii și educării dobândite în cadrul organizat, este de reținut că ei se deosebesc fundamental de cei ce se legitimează prin apelul la existența naturală (curent și în lumea celor simpli, care «argumentează» că „practica este mai importantă decât teoria” sau că „școala vieții e totul” etc.) într-un mod fundamental și deosebit de important pentru discuția noastră. În fapt, Petru și Paul doar manifestă aversiune față de acei indivizi (des întâlniți, mai ales de Paul) pe care instrucția îi făcea reticenți sau sfidători la adresa învățăturilor pe care ei le propagau, subliniind importanța accesului la maestru, faptul că adevărata educare nu poate avea loc în absența unei călăuze luminate (care deține cunoașterea, știința transiterii acesteia și a călăuzirii pe cale).

lăsa cuiva drept suflet, nu va putea el sânghur cu voia sa să ia, ce trebuiaște ispravă de la giudet, alegând acel lucru ce-au lăsat drept suflet, iaste *învățătură* să facă besearică, sau bolniță, sau ospătărie, ce să dzice casă de streini, sau grobnic, și altă aseamenea acestora” (LEGI Mold., 78, 1–4); „Iară el nice aceea nu o ținu, ce călcă *învățătura* lui Dumnedzău” (VARL, 345, 5–6); „tiranul să mânie și-*mvăță* să o bată mai cu vârtute” (VS, 18, 14); „Atunce *învăță* umerele și gleznele să-i zdrobască cu petri” (VS, 19, 21); „să muie tiranul și-*mvăță* de o slobodzără pre maica svântului. Iară pre svântul *învăță* să-l scoață, să-l taie” (VS, 27, 16–17)¹⁴.

Ultimul aspect implică și componenta ‘disciplină’: „La robul înțelept cei slo bozi vor sluji, și bărbatul știut nu va răpști *învățându-se*” (BB, *Is. Sir.*, 10, 28), ceea ce ne spune că *învățătura* este un proces cu o puternică componentă culturală, o construcție raționată care mai întâi se impune ființei în curs de educare, asumarea fiind posibilă abia după ce ființa ajunge la un anumit nivel de dezvoltare a gândirii și a edificiului moral: „Cel ce priimește *învățătura* în cei buni va fi, și cel ce pă zeaște muștrările înțelepți-se-va” (BB, *Parimii*, 16, 18). De aceea, *învățătura* presupune și efortul pe care îl numim *caznă*: „Ce e de mitari și de fariseiu pilda și lucrul, ca o *învățătură* și nevoie fu tocmită de sfinții oteți” (CCÎ, 12, 3–4).

Spre deosebire de *a pedepsi* și de *pedeapsă*, *a învăța* și *învățare*, aflate mai sus în desfășurarea și ierarhia procesului, chiar dacă deține notele de conținut de până acum, acestea nu pot prevala asupra scopului și efectului final. Cu toate că încă mai apar elemente de sens ale termenilor de până acum, relativa împărțire a câmpului semantic, precum și centrarea asupra nevoilor de exprimare limpede aduc cu sine o anumită calibrare a termenilor, care, cu excepțiile deja evidențiate, își împart zonele de influență. De aceea, deși *învățat* presupune ‘persoană căreia i s-a arătat ceva, care a participat la cercetare, care a fost muștrată și dojenită, care a fost amenințată și căreia i s-au trasat interdicții, care a fost pedepsită, care a trecut printr-un proces de instrucție și a dobândit deprinderi’, o persoană despre care cineva poate spune că ‘a fost chinuită și s-a chinuit’, termenul rămâne să desemneze doar părțile finale ale întregului proces ‘dobândire de deprinderi (fizice, psihice, morale)’.

*

9. Fie că este vorba despre termeni moșteniți, fie că este vorba despre termeni de origine cultă, care pătrund în limba română ca urmare a unui act de traducere, situațiile precedente se pot documenta, aproape exclusiv, pentru textele din categoria traducerilor și compilațiilor (pentru perioada secolelor al XVI-lea și al XVII-lea nu se prea poate vorbi despre creații originale propriu-zise). În general, astfel de texte sunt produse pe baza unor modele străine. Acestea din urmă exercitau presiuni consistente, cărora autorii români și limba română nu aveau posibilitatea de a li se opune cu prea mult succes. Foarte multe dintre valorile, nuanțele și úzurile termenilor

¹⁴ Este de remarcat faptul că, în majoritatea situațiilor din acest paragraf în care apare vb. *a învăța*, textul grecesc prezintă vb. μελετώ ‘a avea grijă de’, de unde ‘a se ocupa de’, ‘a exersa (ceva sau într-o direcție)’, ‘a se obișnui’, ‘a căpăta o deprindere’.

din textul românesc se datorează situației existente în textele traduse și compilate – indiferent de faptul că este vorba despre termeni moșteniți, vechi sau împrumutați prin chiar procesul de traducere¹⁵, chiar dacă la interiorul acestei enumerări se înregistrează diferențe în ceea ce privește gradul de adecvare la situația din textul-sursă. Din acest motiv, studiul nivelului lexical (este și cazul sintaxei, de altfel) al traducerilor și compilațiilor din perioada veche a românei literare nu se poate face decât prin urmărirea constantă a lexicului corespondent al textelor sursă și model. Acest lucru ridică două întrebări: care este măsura în care lexicul acestor texte este determinat de cel al textelor-sursă, și care este relevanța unor analize precum cea de mai sus pentru studiul a ceea ce se petrecea la nivel lexical.

Prima întrebare nu poate avea decât un răspuns complex și nuanțat, întrucât el poate fi furnizat doar pe baza analizei situației tuturor textelor din această categorie, texte care reflectă destul de fidel căutările unei norme în formare, precum și varietatea modelelor care concureau între ele pentru a se impune acesteia ca atare¹⁶. Cu siguranță că, în multe cazuri, textul-sursă, fiind și model, a influențat total, definitiv sau parțial nivelul lexical al textului-țintă. Afirmatia este valabilă și pentru textele care constituie compilații. Fie că este vorba despre o cazanie, fie că este vorba despre o lege, fie că este vorba despre o cronică, acești autori trebuie să se fi raportat la un model cult, organizat, funcțional, capabil să procure aspectului literar românesc în formare modalitățile de exprimare necesare și, mai ales, procedeele de structurare și funcționare caracteristice unui aspect cult. De asemenea, cele de mai sus se pot afirma nu numai despre textul religios, ci și despre celelalte categorii de texte, întrucât nevoia de a urma un model nu decurge doar din constrângerile impuse de textul sacru, ci și din caracterul încă neformat și neexercitat al aspectului literar al vechii române. Totodată, actul producerii acestor texte are în vedere un aspect practic: ele trebuiau să servească anumitor scopuri, care le solicitau sub aspectul inteligibilității, caracter obținut prin armonizarea – pe cât posibil – a capacităților limbii române și ale traducătorului cu cerințele de conținut, așa cum apăreau acestea în textul din limba sursă. De aici ajungem la cea de-a doua întrebare.

Aceasta se referă la posibilitatea ca – având în vedere situația generală mai sus schițată – valorile și úzurile unei părți a lexicului acestor texte, precum și unii

¹⁵ Acest caz nu este caracteristic exclusiv limbii române. Chiar în slavonă, spre exemplu, limbă care, la momentul respectiv, ajunsese să își formeze tipare destul de coerente, funcționale și auto nome, se poate constata o situație similară – mai ales în rândul textelor religioase, traduse din limba greacă –, deși mult mai puțin generalizată.

¹⁶ Luptă deosebit de aprinsă, deoarece, cu cât aspectul literar românesc era mai puțin format și exercitat, cu atât era mai mare forța de moment a unui astfel de text. La nivel de ansamblu, situația era agravată și de existența mai multor dialecte literare. Astfel, dacă, în secolul al XVI-lea, pe arii restrânse, anumite texte – urmând un anumit model și raportându-se exclusiv la un grai local – ajung la o unitate destul de ridicată, pe măsura trecerii timpului și a intrării lor în concurență (prin lărgirea ariei de circulație), adică pe măsura supunerii lor la judecățile celor din alte zone, aceleași texte își arată neajunsurile la care concurența formelor le supune. În secolul următor, exercițiul, circulația textelor și a cărturarilor conduc la o oarecare ameliorare a situației, lucru care, însă, nu elimină toate problemele constatate în secolul al XVI-lea.

dintre termenii de aici să nu să fi deținut valorile și úzurile reflectate, respectiv să nu fi avut curs decât în cadrul acestor texte. Cu alte cuvinte, este foarte posibil ca unii dintre termenii de acest fel, împreună cu sensurile și úzurile lor, să fi fost doar livrești, utilizați doar în astfel de texte, de unde, eventual, puteau, cel mult, să fie regăsiți sporadic la cei culți, dar nicidecum participând la limba vie. Depășind, apoi, granițele textelor, prin intrarea lor în uz, devenind astfel termeni uzuali, ei s-au încadrat în rețeaua lexical-semantică a limbii române și au evoluat în cadrul acesteia nu doar ca forme, ci și intrând sub determinismul curentului care guvernează complexul conceptual al spiritualității românești.

BIBLIOGRAFIE

Ediții ale Bibliei

- Biblia* [...], București, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 2001.
Biblia sacra secundum Vulgatam clementinam [...], Ratisbonae, s. Sedis Spost. et s. rit. congr. typogr., 1922.
La Sainte Bible Polyglotte, contenant le texte hébreu original, le texte grec des *Septante* le texte latin de la *Vulgate* et la traduction française de M. L'Abbé Glaire avec les différences de l'hébreu, des *Septante* et de la *Vulgate*; [...] par F. Vigouroux, *Ancien Testament*, tome I. *Le Pentateuque*, Paris, Éditeurs A. Roger et F. Chernoviz, 1900.
La Sainte Bible traduite sur les originaux hébreu et grec par Louis Segond [...], Genève, Paris, La Société Biblique de Genève, 1989.
Septuaginta. Id est Vetus Testamentum Graece iuxta 70 interpretes [...]. *Leges et historiae*, Stuttgart, privilegierte Württembergische Bibelanstalt, 1935.

Dicționare

- A. Bailly, *Dictionnaire Grec-Français*. Édition revue par L. Séchan et P. Chantraine, Paris, Hachette, 1996.
 P. Chantraine, *Dictionnaire étymologique de la langue grecque. Histoire des mots*, Paris, Éditions Klincksieck, 1983.
 A. Cioranescu, *Diccionario etimológico rumano*, Laguna, Universidad de La Laguna, 1958.
Dicționarul elementelor românești din documentele slavo-române (1374–1600) (redactor responsabil Gh. Bolocan), București, Editura Academiei R.S.R., 1981.
Dicționarul limbii române (DA), București, Librăriile Socec & Comp. și C. Sfetea/Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului. Imprimeria Națională/Universul.Întreprindere Industrială a Statului/Tipografia Ziarului Universul, *A–B, C, D–de, F–J, L–lojniță*, 1913–1949.
Dicționarul limbii române (DLR), serie nouă, București, Editura Academiei R.P.R./R.S.R./Române, 1965 și urm.
 J. D. Douglas *et alii*, *The New Bible Dictionary*, London, The Inter-Varsity Fellowship, 1962.
 A. Ernout, A. Meillet, *Dictionnaire étymologique de la langue latine. Histoire des mots*, Paris, Éditions Klincksieck, 1932.
 H. G. Liddell, R. Scott, *A Greek–English Lexicon* [...], Oxford, University Press, 1996.
 A. Scriban, *Dicționarul limbii românești*, Iași, Institutul de Arte Grafice Presa Bună, 1939.
 H. Tiktin, *Rumänisch-deutsches Wörterbuch*. Überarbeitete und ergänzte Auflage herausgegeben von Paul Miron und Elsa Lüder, Bd. I–III, Wiesbaden, Otto Harrassowitz, 1985–1989 (cu etimologii revăzute de Vasile Arvinte).

Ediții de texte

- AI = *Apostolul Iorga*, în N. Iorga, *Câteva documente de cea mai veche limbă românească (sec. al XV-lea și al XVI-lea)*, în AAR, seria II, XXVIII, 1905–1906, Mem. secț. lit., p. 99–115.
- BB = *Biblia 1688*. Ediție întocmită de V. Arvinte, I. Caproșu, Al. Gafton, Laura Manea, N. A. Ursu, vol. I–II, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2002.
- CB = *Codicele Bratul*. Ediție de text de Al. Gafton, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2003.
- CCĪ = Coresi, *Carte cu învățătură (1581)*. Publicată de Sextil Pușcariu și Alexie Procopovici, vol. I. *Textul*, București, Atelierele Grafice Socec & comp., 1914.
- CP = *Texte de limbă din secolul XVI*, reproduse în facsimile îngrijite de I. Bianu, membru al Academiei Române, vol. IV. *Lucrul Apostolesc. Apostolul tipărit de diaconul Coresi la Brașov în anul 1563*, București, Editura Cultura Națională, 1930.
- CPLR *Fiz.* = *Cele mai vechi cărți populare în literatura română*, vol. II. *Fiziologul*. Studiu filologic [...] de V. Guruianu; *Archie și Anadan*. Studiu filologic [...] de Magdalena Georgescu, București, Editura Minerva, 1997.
- CPLR *Sind.* = *Cele mai vechi cărți populare în literatura română*, vol. I. *Floarea darurilor*. Text stabilit [...] de Alexandra Moraru; *Sindipa*. Text stabilit [...] de Magdalena Georgescu, București, Editura Minerva, 1996.
- CS = *Codex Sturdzanus*. Studiu filologic, studiu lingvistic, ediție de text și indice de cuvinte de Gh. Chivu, București, Editura Academiei Române, 1993.
- CV = *Codicele Voronețean*. Ediție critică, studiu filologic și studiu lingvistic de Mariana Costinescu, București, Editura Minerva, 1981.
- DĪ = *Documente și însemnări românești din secolul al XVI-lea*. Text stabilit și indice de Gheorghe Chivu, Magdalena Georgescu, Magdalena Ioniță, Alexandru Mareș și Alexandra Roman-Moraru. Introducere de Alexandru Mareș, București, Editura Academiei R.S.R., 1979.
- EV.SIB = *Evangeliarul slavo-român de la Sibiu 1551–1553*. Studiu introductiv filologic de acad. Emil Petrovici. Studiu introductiv istoric de L. Demény, București, Editura Academiei R.S.R., 1971.
- Ieud* = *Manuscrisul de la Ieud*. Text stabilit, studiu filologic, studiu de limbă și indice de Mirela Teodorescu și Ion Gheție, București, Editura Academiei R.S.R., 1977.
- IZ¹ = *Ispisoace și zapise* (documente slavo-române). Publicate de Gh. Ghibănescu, vol. II, partea I (1631–1641), Iași, Tip. Dacia, 1909.
- LEGI Mold. = *Carte românească de învățătură 1646*. Ediție critică. Coord. Andrei Rădulescu, București, Editura Academiei R.P.R., 1961.
- LEGI Munt. = *Îndreptarea legii 1652*. Ediție coordonată de Andrei Rădulescu, București, Editura Academiei R.P.R., 1962.
- LUCACI = *Pravila ritorului Lucaci*. Text stabilit, studiu introductiv și indice de I. Rizescu, București, Editura Academiei R.S.R., 1971.
- MC = Miron Costin, *Opere*. Ediție critică [...] de P. P. Panaitescu, București, E.S.P.L.A., 1958.
- MOXA = Mihail Moxa, *Cronica universală*. Ediție critică însoțită de izvoare, studiu introductiv, note și indici de G. Mihăilă, București, Editura Minerva, 1989.
- NTB = *Noul Testament*. Tipărit pentru prima dată în limba română la 1648 de către Simion Ștefan, mitropolitul Transilvaniei, reeditat după 350 de ani cu binecuvântarea ÎPS Andrei, arhiepiscopul Alba Iuliei, Alba Iulia, Editura Arhiepiscopiei Ortodoxe Române, 1998.
- PO = *Palia de la Orăștie 1582*, vol. I. *Textul*. Ediție întocmită de V. Arvinte, I. Caproșu, Al. Gafton și S. Guia, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2005.
- PS.C = Coresi, *Psaltirea slavo-română (1577) în comparație cu psaltirile coresiene din 1570 și din 1589*. Text stabilit, introducere și indice de Stela Toma, București, Editura Academiei R.S.R., 1976.
- PS.H. = *Psaltirea Hurmuzaki*, vol. I. Studiu filologic, studiu lingvistic și ediție de Ion Gheție și Mirela Teodorescu, București, Editura Academiei Române, 2005.
- PS.S. B. = I. Bianu, *Psaltirea Scheiană*, t. I. *Textul în facsimile și transcriere*, București, Tipografia Carol Göbl, 1889.